

KONRAD GÜNDISCH (HG.)

GENERALPROBE BURZENLAND: NEUE FORSCHUNGEN ZUR GESCHICHTE DES DEUTSCHEN ORDENS IN SIEBENBÜRGEN UND IM BANAT

(*Siebenbürgisches Archiv; Folge 3, Band 42. Böhlau, Köln, Weimar, Wien, 2013. 278 o. ISBN 978-3-412-21094-6*)

A Német Lovagrend Erdélybe való behívásának 800. évfordulója alkalmából Brassóban rendeztek egy nemzetközi konferenciát 2011. szeptember 5–6-án, s az ott elhangzott előadásokat veheti kézbe most az olvasó. Az események közismertek, jól kutatottak, mégis mindmáig vitákat gerjesztenek. II. András uralkodása alatt a lovagok meglepetését Erdély délkeleti szegletébe, a Barcaságba, a későbbi Brassó vidékére biztosító privilégium kiadására 1211-ben került sor. A Rend kétségbevonhatatlan sikerei ellenére a király 1225-ben fegyveres kiűzésük mellett döntött, amit a pápai tiltakozás ellenére is végrehajtottak. A nagyobb népességmozgás bizonyítéka éppen egy 1223-as pápai oklevél, valamint a helynevek, melyek a határokon túl alapított településekről, Bodza vidéki falvakról tanúskodnak. Ugyanakkor az eset mindkét fél részéről kísérletnek tekinthető, melyből a lovagok tanultak többet, mert második letelepedési próbálkozásuk lengyel földön már teljes sikerrel járt. A tárgyalásokat a renddel Konrád mazóviai herceg és Christian poroszországi püspök már 1225/1226 telén megkezdte, ami azt igazolja, hogy az idegen szemlélők is meggyőzőnek találhatták a lovagok itteni munkáját. A rend története iránti érdeklődés a török kiűzése után hamar felélénkült, amit a híres göttingeni professzor, August Schölzer több kötetes munkája is tanúsít.¹ A lovagrend erdélyi évei a kutatás érdeklődésének a homlokterében vannak, elsősorban Harald Zimmermann munkásságának köszönhetően, aki a konferencia idején ünnepelte 85. születésnapját.² Az erdélyi németek történetének mindmáig meghatározó, dicsőséges szakasza (identitätsstiftend)ez, melynek kapcsán a román kutatás még a fennmaradt oklevelek eredetiségét is kétségbe vonta, s a rend megjelenését a katolicizmus és ortodoxia konfliktusaként közelítette meg, amint azt a kötetünk szerkesztője, Konrad Gündisch (Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Oldenburg) a bevezetőben hangsúlyozza.

Az *Európai kontextus* elnevezésű fejezet tanulmányainak sorát Thomas Wunsch (Universität Passau) tanulmánya nyitja, aki a XV. századi lovagrendi–lengyel polémia alapján rajzolta meg a lovagrend ideológiai válságát, fokozatos elvilágiasodását, miközben a rend érvrendszere változatlanul hagyományos céljait igazolására törekedett. Zsigmond magyar király szerepét hangsúlyozza, aki az 1420-as években aldunai behívással páratlan, de kiaknázatlanul maradt lehetőséget kínált a rendnek a hitetlenek elleni harchoz való csatlakozásra (Der Deutsche Orden als Wille und Vorstellung. Selbst- und Fremdkonstruktionen einer geistlich-weltlichen Korporation zwischen Ideologie und Politik).

Şerban Papacostea (Román Akadémia) a Német lovagrend örökségének a fontosságát hangsúlyozza írásában (*Terra Borza et ultra montes nivium. Ein gescheitertes Kirchenstaat und sein Nachlass*). A lovagoknak a kunok elleni sikereit rendkívül komolynak tartja, melynek nagy jelentősége volt a Latin császárságot fenyegető bolgár–kun nyomás csökkentésében, valamint a Kárpátokra nehezédő kun nyomás felszámolásában. A szerinte sikertelen „államalapításuk”, amint törekvéseiket a szerző összegzi, megnyitotta az utat a keleti magyar terjeszkedés számára a tatárjárásig,

¹ *August Ludwig Schlözer*: Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. (Urkunden, 1795., XII. kritisch-historische Untersuchungen, 1796., Privilegium Andreae II vom J. 1224 mit einem Commentar, 1797.). Göttingen, 1795–1797. (Reprint: Köln, Wien, 1979.)

² *Harald Zimmermann*: Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. Köln, Weimar, Wien, 1996.; *Uő*: Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung. Wien, Köln, Weimar, 2000.; *Uő*: A német–magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi századok betelepítése. *Aetas*, 20. (2005) 4. sz. 124–136. o.; *Uő*: Der Deutsche Orden in Siebenbürgen: eine diplomatische Untersuchung. (2., átdolg. kiadás.) Köln, Weimar, Wien, 2011.; *Uő*: Das „Andreanum“ und seine Probleme. alte und neue Überlegungen. *Forschungen zur Volks- und Landeskunden*, 56. (2013) 9–50. o.

melynek kései gyümölcsét még Nagy Lajos is élvezte a XIV. században. Utalása egy erdélyi comes csapatának az Azovi-tengernél való feltűnésére 1238-ban nyilván még további kutatás tárgya lesz.³ A magyar történetírás képviselőjében Font Márta vázolta a II. András-kori külpolitikai helyzetet (*Ungarn und Osteuropa zur Zeit des Königs Andreas II., 1205–1235*). III. András uralkodásától kezdve tekinti át a magyar királyi udvar keleti, elsősorban halicsi politikáját (1205–1235), s ebben a halicsi, szlavóniai, erdélyi hercegi udvartartások szerepét. Az András-kori Ostpolitiknak szervezően összekapcsolódó eleme volt a sokáig sikerrel kecsegtető halicsi terjeszkedés, valamint a halicsi harcokba többször is beavatkozó kunokkal szembeni határozott fellépés.

A kötet második nagy egysége konkrétabb településtörténeti kérdéseket vizsgál, s konkrét újdonságokkal szolgál. Paul Niedermaier (Román Akadémia, Bölcsészettudományi Intézet, Nagyszeben) a Barcaság XIII. század elejei településföldrajzára vonatkozó ismereteket foglalja össze (*Zur Siedlungstopographie des Burzenlandes in der Deutschordenszeit*).⁴ Felhasználva a II. József-kori katonai felméréseket megállapítja, hogy a terület közel 40 százaléka mocsaras, árterben fekvő terület volt, ami a XIII. századi településszerkezet és úthálózat alakulására is hatással volt. Érthető módon az 1211-ben említett 'terra Blacorum' lokalizálására összpontosít, amit az Ugra és Miklósvára közötti Fehér megyei exklávéval azonosít. Figyelemre méltó megjegyzéseket tesz a hágók ellenőrzés alatt tartása és az úthálózat kapcsolatáról.

Az ismert Magyarországon is sokszor megforduló régész, Adrian Andrei Rusu (Román Akadémia Régészeti és Művészettörténeti Intézete, Kolozsvár) a legtöbbet vitatott régészeti kérdésekkel, a lovagrendi várak kutatásával foglalkozik (*Die Burgen des Deutschen Ordens im Burzenland. Zu hohe Erwartungen an eine Forschungsfrage?*). Utal a feladat bonyolultságára, s józan kritikával említi a korábbi, leginkább légből kapott feltevéseket. Tekintettel arra, hogy sajátos lovagrendi építészet Pomerániában is csak a megtelepedés után jóval később alakult ki, jellegzetes lovagrendi építészetről szerinte Erdélyben sem lehet beszélni, ennek nyomait nem lehet azonosítani. Megemlíti, hogy a várak helyének valószínűsítését kápolnák maradványai erősíthetik, például Földvárán (Marienburg) és Brassóban (többben ide valószínűsítik Kreuzburgot). Ha a várakat tovább használták, ami igencsak valószínű, akkor a korai alapítás–átépítés nyomai a használat során eltűnhetnek. Utal a legjobban kutatott és legjobb állapotban fennmaradt feltételezett központ, Marienburg új régészeti eredményeire,⁵ de felhívja a figyelmet arra, hogy a várnak a terület észak-keleti részén való megépítése talán már kezdettől fogva jelezte a lovagrendi adomány további bővítésének igényét. Hasonlóképpen kritikusan ítéli meg az Alberiknél említett, IV. Bélához kapcsolódó várak építésnek kapcsolatba hozását a lovagrendi erősségek bármelyikével. Érdekes, hogy a kiűzés kapcsán – a régebbi szakirodalom hatására – még mindig II. András kalandvágjáról és szeszélyeiről beszél, mellőzve a magyar kutatásban egyre erősebb stratégiai és taktikai, napi politikai szempontokat. Ezzel szemben Harald Roth (Deutsches Kulturforum östliches Europa, Potsdam) határozottan kétségbe vonja, hogy Brassó alapítása bármilyen formában kapcsolatba hozható a lovagrenddel (*Kronstadt – eine Gründung des Deutschen Ordens?*), ugyanakkor a Kreuzburg lokalizálásával kapcsolatos feltevésekre nem tér ki, miként a mások, így Ioniță által is tárgyalt Codlea/Feketehalom-kérdésre sem.

A tanulmányokból kiderül, hogy a kutatás új eredményeket csak a régészekről remélhet. Ennek jegyében négy tanulmány foglalkozik a régészeti feltárásokkal. Adrian Ioniță (Román Akadémia Régészeti Intézete, Bukarest) a Barcaság betelepülésének XII–XIII. századi emlékeit veszi sorba (*Die Besiedlung des Burzenlandes im 12.–13. Jahrhundert im Lichte der Archäologie*). A betelepítéssel kapcsolatban a stratégiai tudatosságot hangsúlyozza, illetve utal arra, hogy a terület – szemben az oklevelek félreérthető fogalmazással (deserta) – nem volt teljesen lakatlan, miként a Szászhermány melletti lempesi földvárat is a XII. századra helyezi, de ide kapcsolja Földvár, Prázsmár, Barcaszentpéter és Széshermány alapítását is. Az első betelepítési hullámot II. Géza

³ S. Papacostea: Ungaria și Marea Neagră în secolul al XIII-lea. In *Uő: Studii de istorie românească. Economie și societate (secolele XIII–XVII)*. Braiła, 2009. 20. o.

⁴ Lásd még: Paul Niedermaier: Sieben Thesen zur Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 53. (2010)

⁵ *Feldioara-Marienburg: Contribuții arheologice la istoria Țării Bârsei*. Ed. Adrian Ioniță et al. București, 2004.

uralkodásának ismert eseményeihez kapcsolja. Szempontként említi, hogy csak olyan várromok jöhetnek szóba a lovagrenddel kapcsolatban, melyek közelében falusi település nyomai is igazolhatók, noha a legkorábbi 15 hospes-település legnagyobb részén még nem folyt régészeti feltárás. A lovagok két várával foglalkozik részletesen, Marienburggal, amit régészetileg bizonyíthatónak tart, és Feketehalommal, noha erről elismeri, hogy a többszöri ásátás ellenére bizonyító lelet mind- eddig nem került elő.

Radu Robert Heitel a prázsmári evangélikus, eredetileg ciszterci templom 1240 előtti lehetséges előzményeiről szóló munkája 1964-ben készült, s így leginkább kutatástörténeti jelentősége van kései közzétételének. Ezt egészíti ki Daniela Marcu Istrate tanulmánya a prázsmári templom korai régészeti emlékeiről a legújabb, még kiadatlan régészeti eredmények alapján (*Neue Erkenntnisse zu den Anfängen der Tartlauer Kirche*). Egy XII. század végi érem előfordulása alapján ő is elfogadja annak lehetőséget, hogy a lovagok védelmét élvezve már laktak itt és egyházas helyet is létesítettek a későbbi kolostor területén a XIII. század elején. Florin Motei (Megyei történeti Múzeum, Brassó) egy eddig publikálatlan középkori kardot tár a nagyközönség elé (*Ein unveröffentlichtes mittelalterliches Schwert aus den Sammlungen des Kronstädter Museums für Geschichte*). Az alaposan dokumentált írás azt bizonyítja, hogy a Feketehalmon talált kard vésett mesterjegye alapján kapcsolatba hozható a lovagokkal, melyhez hasonló típusú kard került elő Prázsmáron és továbbiak is Feketehalmon. Pinter munkája⁶ alapján a kardokat a lovagrend itteni tevékenysége biztos emlékeinek tekinti.

Érthető módon három tanulmány is foglalkozik Zsigmond magyar királynak a lovagrendet ismét Dél-Erdélybe, illetve az Aldunához letelepíteni kívánó törekvéssel. Virgil Ciocîltan (Nicolae Iorga Történeti Intézet, Bukarest) a lovagokat Zsigmondnak az 1410-es években folytatott nemzetközi diplomáciai elképzeléseibe, nagyszabású törökellenes terveibe helyezi el, külön kitérve a lublói egyezmény ún. titkos, a lovagrendet érintő, Dlugoss híradása által is támogatott ún. titkos záradékának értelmezésére (*Sigismund von Luxemburg und die Frage der Verpflanzung des Deutschen Ordens an die Untere Donau in den Jahren 1412–1420*). Viorel Achim (Nicolae Iorga Történeti Intézet, Bukarest) a lovagrend tényleges újratelepítésnek időszakát, az 1429 és 1435 közötti éveket vizsgálja a Szörényi Bánság területén (*Der Stellenwert des Deutschen Ordens in der Geschichte des Banats von Severin*). Értelmezésében a lovagok a galambóci vereséget követően érkeztek, s néhány száz mesteremberrel hozzáálltak az erősségek felújításához. Mindezt támogatta Zsigmondnak a bánságot újjáalapító 1330-as döntése, amely Nicolaus von Redwitzet tette meg szörényi bánná, aki anyagi támogatásul a szebeni kamarispánságot is elnyerte. Hangsúlyozza, hogy ez egy sajátos igazgatási egység volt, ami nagyban különbözött a bánság XIII. századi előzményeitől és XV. századi továbbélésétől. A lovagok számára kiadott, Nagyszebenben vert érem és a szász székekre vonatkozó 1433-as oklevél kapcsán árnyalja lovagok itteni tevékenységéről alkotott képünket Besliu Munteanu és Claudiu Munteanu (Bruckental Múzeum, Nagyszeben, Numismatische, a tanulmány címe: Schriftquellen über die Rolle von Hermannstadt in der Osmanenabwehr Sigismunds von Luxemburg). Ugyanakkor feltűnő, hogy nem ismeri a vonatkozó magyarországi szakirodalmat.⁷

A kötet záró tanulmányai a lovagrend recepciótörténetével foglalkoznak. Az erdélyi századok történetének klasszikus kutatója, Harald Zimmermann (Tübingeni Egyetem) a lovagokra vonatkozó XVIII–XX. századi historiográfiáról rajzol egy rövid, frappáns áttekintést, érdekesen világitva meg az 1224-es Andreamon és a lovagok egy évvel későbbi kiűzetésének kapcsolatát (*Der Deutsche Orden in der Geschichtsschreibung*). Timo Hagen gazdagon illusztrált tanulmánya pedig a lovagok erdélyi képzőművészetre gyakorolt hatását, az alkotások szoros napi politikai kapcsolódását mutatja be, különösen a második világháború éveiben (*Der Deutsche Orden in der Bildenden Kunst Siebenbürgens 1900–1944*). Érdekes módon ez tanulmány utal arra is, hogy az utóbbi években helyi hagyományőrző katonai csapat is életben tartja a lovagrend emlékét.

⁶ Karl Zeno Pinter: Spada si sabia medievala in Transilvania si Banat, secolele IX–XIV (Mittelalterliche Schwerter und Sabel in Siebenbürgen und im Banat, 9–14. Jahrhundert.) Reșița, 1999. és lásd: Gáll Ervin ismertetését: *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 561–563. o.

⁷ Vö.: Gyöngyössy Márton: A Német Lovagrend nagyszebeni pénzverő tevékenysége (1430–1431). In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Majorossy Judit, Laszlovszky József, Zsengellér József. Máriabesnyő, Gödöllő, 2006. 237–240. o.

Rendkívül elegáns megoldás, hogy minden tanulmányt német, román és magyar rezümé zár, sőt, a helynévmutató– példamutató módon – szintén három nyelvű. Nem kevésbé figyelemreméltó a német szervezők igyekezete az erdélyi németség – ez esetben azok középkori – történetének kutatására, melynek kötetei immár évtizedek óta a Böhlau kiadónál látnak napvilágot. Benkő Eleknek a középkori székelyekről szóló remek összefoglalása után a középkori erdélyi németekről az említett tanulmánykötetéből is megjelenhetne egy magyar válogatás.

Veszprémy László

OROSS ANDRÁS

A MAGYAR KIRÁLYSÁG TÖRÖKELLENES HATÁRVÉDELMI RENDSZERÉNEK FELSZÁMOLÁSA ÉS ÁTSZERVEZÉSE

(Fons Könyvek 4. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2013. 356 o. ISBN 978-963-08-7294-2)

Oross András könyve a szerző doktori tanulmányainak összegzése és disszertációjának bővített kiadása. Igényes borítóval, formailag következetes és egységes lábjegyzet-apparátussal, pontos mutatójegyzékkel, bő irodalomjegyzékkel és gazdag adattár-függelékkel látott napvilágot. A kötet nagy mennyiségű forrásanyag és szakirodalom segítségével rengeteg új adatot hoz felszínre. Ennek áttekintését nagyban segíti, hogy szerzője minden fejezet végén röviden összefoglalja eredményeit.

A koncepciót illetően Oross András megfogalmazza – ami a címet látva az olvasóban is megfogalmazódik –, hogy témája, a határvédelmi rendszer átalakítása, illetve felszámolása (a várrombolás) ezer szálon kötődik a XVII. századi ún. „Habsburg abszolutizmus” értékeléséhez, illetve az arról napjainkban folyó vitához: volt-e a korszakban „magyarellenes” Habsburg-abszolutizmus vagy nem, illetve ha igen, akkor mennyiben, milyen mértékben, hogyan érvényesült? Oross András ebben a kérdésben nem formál expressis verbis véleményt. A kötet bevezetőjében vegyes kép fogalmazódik meg: „Részleteiben megvizsgáltam a keletkezés körülményeit [az 1702. évi várrombolási rendeletét], tartalmát és megvalósulását, amelyből kitűnt az [hogy] a magyar történetírásban elterjedt és a köztudatban is messzemenőig rögzült *téves kép, miszerint a Habsburg-uralkodók (nevezetesen I. Lipót és utódai) pusztán magyarellenességből* számolták fel... [a] végvárak egy részét.” (11. o.), ugyanakkor „A bécsi hadvezetés egységes koncepció kialakítására törekedett, amelynek legfontosabb elemei a külső ellenség elleni védelem folyamatos biztosítása, az általuk *több esetben kimutathatóan belső ellenségként kezelt 'rebellis' magyarok megfélemezése*, és ezzel párhuzamosan... egykori frontvonal területének pacifikálása voltak.” (Uo., kiemelések: I. P.) A XVII. századi Habsburg abszolutizmusra vonatkozó kimondott értékelés hiánya mindenképpen megköveteli a „sorok közötti” olvasást, az objektivitásra törekvés és a mértéktartó, „hangulat- és érzelmekeltő” kifejezéseket kerülő nyelvi stílus mögötti üzenet megfejtését. Szerencsés lett volna egy külön fejezet a kérdés mérlegelésére, egy pro és kontra értékelés kifejtésére. Továbbá mérlegelés tárgya lehet: jó-e, ha egy szerző – a posztmodern (bár már ez is hozzávetőleg ötven éves) nyugati trendektől eltérően, de a hazai hagyományoknak megfelelően – kevés történetelméleti háttérrel és nem önreflektív technikával ír egy adott témáról, ezzel többet bízva az olvasóra az adatok interpretálása terén. Hiszen – ahogyan egyébként ezt a szerző is bemutatja – a magyar történetírásban mindig két irány volt jelen e kérdéssel kapcsolatban. A hosszabb tradíciókra visszamenő szemlélet szerint a Magyar Királyságra nézve hátrányosan hatott a Habsburg abszolutizmus, illetve a birodalmi érdek felülbírálta a magyart (például R. Várkonyi Ágnes írásai), míg az újabb, ezzel ellentétes koncepció (a XVI. századra nézve például Pálffy Géza monográfiája) szerint nem, vagy nem a korábbi értelmezéseknek megfelelő módon.

* Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (História könyvtár: Monográfiák, 27.) Budapest, 2011.